

Waleryj Maksimowicz

DOI: 10.15290/bb.2019.11.02

Narodowa Akademia Nauk Białorusi

Mińsk

<https://orcid.org/0000-0002-9062-6984>

Творчасць Васіля Быкава ў экзістэнцыяльным вымярэнні

Васіль Быкаў адносіцца да пантэону пісьменнікаў надзвычай выразнага мастацкага бачання, яскрава выяўленай грамадзянскай пазіцыі. У цэнтры яго глыбокіх роздумаў – бескампрамісная праўда пра вайну, пра чалавека на вайне, трагічны сэнс эпохі, якая прынесла непамерныя пакуты, боль і незаменныя страты.

Творчасць В. Быкова, – справядліва заўважае Н. Клішэвіч, – з’яўляецца неад’емнай часткай беларускай філасофска-культурнай прасторы свайго часу. (...) [Яна] здзіўляе сваім пастаянствам тэматыкі і шматстайнасцю падымаемых сацыяльных праблем, на «ваенным матэрыяле» пісьменніку ўдаецца паказаць не толькі эпапею народнага гора, але і ўнутраны стан безвыходнасці і адчаю кожнага чалавека незалежна ад яго статусу і ступені адказнасці, дзе кожны стаіць перад нечалавечым выбарам – ад невялікіх маральных, да канчатковага экзістэнцыяльнага¹.

І. Кукулін у сваім артыкуле «Рэгуляванне болю» называе В. Быкава *адзіным у савецкай літаратуры пісьменнікам-экзістэнцыялістам у дакладным разуменні гэтага*². У сваіх каментарых з нагоды працы

¹ Н.С. Клишевич, *Экзистенциальная реконструкция творческого наследия В. Быкова: поиски человека*, (в:) *Философско-гуманитарные науки: сб. науч. статей*, Минск 2015, выпуск 14, с. 214.

² И. Кукулин, *Регулирование боли* / И. Кукулин // *Неприкосновенный запас* [Электронный ресурс]. 2005. №№ 2–3. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ku37/html>. – Дата доступа: 13.08.2018.

над аповесцю «Сотнікаў» В. Быкаў заўважыў: *Перш за ўсё і галоўным чынам мяне цікавілі два маральныя моманты, якія, спраціўшы, можна сфармуляваць так: “Што такое чалавек перад знішчальнаю сілай бесчалавечых абставінаў? на што ён здольны, калі магчыма-ці абараніць жыццё вычарпаны ім да канца і прадухліліць смерць не-магчыма?”*³.

Прыналежнасць В. Быкава да экзістэнцыяльнага дыскурсу неаспрэчная. Пра гэта гаворыцца ў шмат якіх публікацыях, прысвечаных творчасці гэтага выбітнага майстра слова⁴. Акрамя таго, на прысутнасць экзістэнцыяльных матываў у творчасці Быкава ўказвалі Н. Лейдэрман, М. Ліпавецкі, І. Афанасьев, В. Ліпневіч, Е. Лявонова, В. Локун, П. Васючэнка.

Праблема індывідуальнай свабоды і яе межаў, праблема адказнасці і маральнага выбару станавіліся прадметам яго мастацкіх роздумаў, яго засяроджанай, і больш за тое, пакутлівай пісьменніцкай рэфлексіі. Творы В. Быкава, як правіла, маюць выразную «праграмную» ўстаноўку, падначалены папярэдне добра прадуманай ідэі, характарызуюцца *дакладнай канструктыўнай зададзенасцю, праграмаванасцю на высокую ступень маральна-этычнага эксперыменту, у якім усё скіравана на вырашэнне маштабнай праблемы маралі, на мэту і сродкі яе дасягнення*⁵. Іншымі словамі, яны маюць яскрава выяўлены светапоглядны характар, сфакусаваны на спасціжэнне ўсеагульнай залежнасці рэчаў і з’яў, на вырашэнне сапраўды субстанцыяльна-анталагічных пытанняў быцця.

Экзістэнцыялізм (existentialisme (фр.), existentia (лат.) – існаванне) – кірунак філасофіі і культуры, які выводзіць на пярэдні план абсалютную ўнікальнасць чалавечага быцця. З экзістэнцыялізмам творчасць В. Быкава збліжае і абостраная трагічнасць індывідуальнага лёсу чалавека на вайне, разуменне свабоды і адказнасці за яе, сітуацыя

³ В. Быкаў, *Праўдай адзінай: літаратурная крытыка, публіцыстыка, інтэрв’ю*, Мінск, 1984, с. 95.

⁴ См. статьи: И. Афанасьев, *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василия Быкова*, Мінск, 1993; Е.А. Лявонова, *Творчество Василия Быкова и Жана Поля Сартра праз призму традиции Дастаевскага: філасофска-эстэтычныя перасячэнні*, [у:] «Роднае слова», 2000, № 1; В. І. Локун, *Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры: манаграфія*, Мінск 2005; И.Г. Каропа, *Экзистенциальные мотивы в творчестве В. Быкова*, [у:] «ГГУ им. Ф. Скорины», 2008, № 6, ч. 1.

⁵ В. І. Локун, *Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры: манаграфія*, Мінск 2005, с. 148.

маральнага выбару, што разгортваецца ў неймаверна цяжкіх, невыносных умовах ваеннага часу. Неабходна пры гэтым адзначыць, і на гэта звярталі ўвагу даследчыкі творчасці пісьменніка, што ў мастацкім прэпарываванні жыццёвага матэрыялу аўтар не слепа прытрымліваецца пэўнага канона, прызнанага ўзору: у яго яскрава выяўлена надзвычайная прыхільнасць да канкрэтыкі, да выразнай сюжэтнай і структурнай арганізацыі матэрыялу, прыцягненне ў поле зроку, мякка кажучы, няпростых момантаў міжасобаснай камунікацыі, якім цяжка даць адназначную ацэнку з пункту погляду маральна-этычнага імператыву. Назіраецца адрозненне ў падачы канкрэтна-гістарычнага і абагульнена-філасофскага матэрыялу. Прытрымліванне гуманістычнай традыцыі дазваляе пісьменніку стварыць вобраз героя, які валодае неймавернай сілай духу, што ўласціва людзям, якія дасягнулі маральна-духоўнай дасканаласці і гатовыя на ахвярны подзвіг у імя будучыні. Вось чаму творы В. Быкава, пры ўсёй іх, здавалася б, эсхаталагічнай скіраванасці, маюць жыццесцвярдзальны характар.

І. Афанасьеў у кнізе «Кто восходит на Голгофу? Антивоенная идея в творчестве Василя Быкова» справядліва заўважыў, што ў сваёй творчасці пісьменнік звяртаецца да антропнага ўзроўню вырашэння мастацкай задачы⁶. Нагадаем, што антропны прыныцып, яго рэалізацыя ў літаратуры не мае на ўвазе строгага і адназначнага сцвярджэння. Ён заключае ў сабе шырокі спектр фармулёвак, інтэрпрэтацый, устаноўак і пазіцый, якія вынікаюць з розных светапоглядных кантэкстаў. Што датычыць трактоўкі Быкавым мастацкіх вобразаў, паводзін, адносін, пазіцый герояў, то пісьменніка, як сведчыць І. Афанасьеў, цікавіць працэс вяртання чалавека да самога сябе, зваротны працэс збірання раздробненай, «частковай» чалавечай індывідуальнасці як родавай істоты і знаходжанне нейкай агульнасці, якая дазваляе гаварыць пра чалавека як пра прадстаўніка чалавецтва. Вось чаму, як заўважае даследчык, вайна ў Быкава ангажавана этычнай праблематыкай, паказана на чалавечым, а не толькі акурат салдацкім, супрацьборчым узроўні ўзаемаадносін людзей⁷.

Прычынай таму, што ўдзельнікі ваенных баталій па-рознаму падыходзяць да разумення сутнасці дабра і зла, фальшывага і са-

⁶ И. Афанасьев, *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василя Быкова*, Мінск 1993, с. 28.

⁷ Н. С. Клишевич, *Экзистенциальная реконструкция творческого наследия В. Быкова: поиски человека*, (в:) *Философско-гуманитарные науки: сб. науч. статей*, с. 32.

праўднага, гераічнага і здрадніцкага, з’яўляецца рознае тлумачэнне і рознае стаўленне да патрыятызму ваенна-дзяржаўнага і народнага. Як заўважае І. Афанасьёў, у дзяржаўным патрыятызме вядомы расійскі мысляр і грамадскі дзеяч У. І. Вярнадскі бачыў патэнцыяльную крыніцу злачынства. Зыходзячы з падобнага тлумачэння патрыятызму, барацьба з сусветным злом становіцца алагічнай і ўзаемазлучаецца з ім: чалавек трапляе ў замкнёнае кола, дзе ён – не больш як аб’ект вынішчэння, і правамоцнасць яго як носьбіта свабоды выпустошваецца да нікчэмнага стану *палонніка ваенных сістэм*⁸. Акцэнтаванне ўвагі на падобным героі, які зведвае ўздзеянне знешняй агрэсіі і ўнутранага рэжымнага запалохвання, ваенізаваных грамадскіх адносін, дазваляе В. Быкаву паставіць пытанне яшчэ шырэй: чалавек у сістэме рэпрэсіўных адносін⁹. Вось чаму героі быкаўскіх твораў па-асабліваму ўспрымаюць і трактуюць пачуццё абавязку, гонару, гераізму, якія шмат у чым спалучаны з пачуццём страху, боязі, падазронасці, з адчуваннем сябе «вінцікам» сістэмы (пераважна, яе ахвярнага звяна). Выяўляючы анталагічныя асновы ваенна-дзяржаўнага патрыятызму, крытык заўважае:

На вайне канчатковаму панаванню менавіта ваеннага патрыятызму садзейнічае яго гістарычная апраўданасць, дзякуючы якой даводзіцца гаварыць пра непазбежную страту чалавечнасці, неадольную заўсёды, калі пачынаюцца войны. Ідэі нацыі, айчыны атрымліваюць самадастатковае значэнне, адрознае ад сапраўднага сэнсу гэтых каштоўнасцей ужо таму, што нясуць у сабе элемент чыстай выгады, “самаразумеюцца” як аргумент у гістарычнай спрэчцы¹⁰.

Да таго ж, сваю крайне негатыўную ролю адыграла празмерна жорсткая палітыка ўлады да салдат на вайне.

Адзінае, чаго дасягнула ваеннае (у тым ліку і партыйнае) кіраўніцтва, – адзначыць В. Быкаў у адным са сваіх выступленняў у пачатку 90-х гадоў, – гэта безагляднай патрабаванасці, якая нярэдка даходзіла да жорсткасці. Менавіта яна, гэтая жорсткасць, з’явілася адной з галоўных прычын нашых небывалых у гісторыі страт, калі жыццё салдата каштавала менш за цынкавую скрынку вінтовачных патронаў, калі толькі гібель (не

⁸ М. Герзон, *Герои, которых мы выбираем. Идеал мужчины вчера и сегодня*, «Иностранная литература», 1987, № 3, с. 169.

⁹ И. Афанасьев, *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василия Быкова*, с. 66.

¹⁰ Тамсама, с. 35.

мела значэння, байца ці злучэння) магла стаць важкай прычынай невыканання загаду, які далёка не заўсёды падмацоўваўся хоць бы элементарнай мэтазгоднасцю. І гінулі. Мільёны людзей, дзясяткі і сотні часцей і злучэнняў. Некаторыя з камандзіраў пачыналі заведама безнадзейную аперацыю з відавочна пагібельным яе зыходам. Але альтэрнатывы не было¹¹.

Важнае значэнне ў экзистэнцыяльна-мастацкай канцэпцыі В. Быкава набывае праблема свабоды, у тым ліку праблема свабоды выбару. Пошук ісціны героямі яго прозы заўсёды чымсьці ўскладнены, больш за тое, абумоўлены трагічнымі абставінамі. Гэты пошук прадыхаваны рознымі светапогляднымі пазіцыямі і падыходамі, якія маюць, як правіла, дыяметральна супрацьлеглую каштоўнасную матывацыю. Як сцвярджаюць прадстаўнікі экзистэнцыялізму, у свабодзе існаванне папярэднічае сутнасці і вызначае самую існасць чалавека. У кантэксце экзистэнцыяльнай дактрыны гэтае сцвярджанне прызнае магчымасць *кожнага чалавека вызначаць уласны лёс, тым самым фарміруючы не толькі суб'ектыўную карціну света, але і парадыгму агульначалавекага існавання ў цэлым*¹².

Згодна з Жан-Полем Сартрам, кожны чалавек, які здзяйсняе выбар, павінен усвядоміць, якую адказнасць ён нясе перад соцыумам: *Я адказны (...) за сябе самога і за ўсіх, і ствараю пэўны вобраз чалавека, які выбіраю: выбіраючы сябе, я выбіраю чалавека наогул*¹³. Героі В. Быкава, па сутнасці, былі пазбаўлены падобнай свабоды, або, па-іншаму, іх свабода была жорстка абмежавана. Прыгнёт таталітарнага рэжыму, дамінаванне перманентнага трагічнага пасылу пазбаўлялі чалавека магчымасці рэалізаваць экзистэнцыяльны вопыт.

Акрамя ўсяго, праблема выбару дэтэрмінавалася тым жа казёна-дзяржаўным патрыятызмам. Пісьменнік у па-мастацку мадэлюемых сітуацыях завастрае ўвагу на маючых месца дзвюх праўдах, дзвюх ісцінах, якія вынікаюць з унутранай сутнасці і рознага аксіялагічнага патэнцыялу двух відаў патрыятызму. Насамрэч, ваенна-дзяржаўны патрыятызм ператвараецца ў квазіпатрыятызм, які пазбаўлены жыццесцвярджальнага, гуманнага складніка. Ён набывае якасць умела прыкрытай фальшы, сурагата, хлуслівага ідэалагічнага канструк-

¹¹ В. Быкаў, *На крыжах: Выступленні, артыкулы, інтэрв'ю*, Мінск 1992, с. 46.

¹² В. А. Антонен, *Традиции экзистенциализма в отечественной культуре второй половины XX века*. Дис. ... кандидата культурологии, Ярославль 2017, с. 23.

¹³ Ж.-П. Сартр, *Экзистенциализм – это гуманизм*, (в:) *Сумерки богов*, Москва 1990, с. 324.

та, які функцыянуе пад маскай найвышэйшага добра, свяшчэннага імператыву. У выніку падобны квазіпатрыятызм прымае форму абсурда, які нельга прыняць, якому нельга не супрацьстаяць. Увесь драматызм і трагізм сітуацыі і заключаецца ў тым, што героям Быкава даводзіцца змагацца на два фронты – з ворагам бачным, рэальным, і ворагам «сваім», латэнтным, надзеленым усімі атрыбутамі ўлады, які дзейнічае ад імя казённай машыны падаўлення якой-кольвечы свабоды волевыяўлення. У васабленнем карнай машыны, да прыкладу, з’яўляецца тая ж змрочная, злавесная фігура штабнога «афіцера-асабіста» Сахно («Мёртвым не баліць»), які праяўляе звышжорсткасць, звышнасілле «ў барацьбе са злом» і «чыя маніякальная дбайнасць у “выкрышці” і “выкараненні”» ракавым чынам адбіваецца на лёсах герояў аповесці¹⁴. *Адносіны Сахно да сваіх – недаверлівыя, перадузятыя, па-здрадніцку жорсткія*¹⁵, крайне негатыўна ўплываюць на маральнае самапачуванне саслужбоўцаў, спрыяюць таму, што пачуццё доўгу набывае дэфармаваныя якасці залежнасці, страху, што мае сапраўды трагічныя наступствы для падначаленых. Паказальны ў гэтых адносінах эпізод, дзе раскрываецца трагічны лёс групы акружэнцаў, камандаванне якой прымае на сябе Сахно, метады і дзеянні якога суседнічаюць з «распараджальнасцю інквізітара»: (...) *Апроч, як праз міны, дарогі ў нас няма. Немцам жывымі я вас не пакіну... Зрэшты, калі хто не згодны, гаварыце адразу. Для таго я знайду іншае выйсце*¹⁶.

З улікам папярэдне сказанага, не зусім дакладным і вычарпальным будзе сцвярджанне, што Быкаў стварае мастацкую мадэль фашызму. Для пісьменніка не менш важнае значэнне набывае і выкрыццё такой страшнай і злачыннай з’явы, як сталінізм («сталінскі фашызм» (Андрэй Сахараў)). Героі Быкава пастаянна, прама ці ўскосна, адчуваюць на сабе атмасферу гіпербалізавана-фатальнай падазронасці, унутранага рэжымнага застрашвання, гіпертрафаваных ваенізаваных адносін, міжвольна прывіваючы сабе комплекс несумненнай вінаватасці. У падобнай атмасферы ім празмерна цяжка кіравацца агульначалавечымі прынцыпамі і кодэксам гонару і чалавечай годнасці. Маральны выбар быкаўскага героя наймаверна ўскладнены перадусім ідэалагічнай падаплёкай, патэнцыяльнай магчымасцю беспадстаўна аказацца ў шэра-

¹⁴ И. Афанасьев, *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василия Быкова*, с. 62.

¹⁵ Тамсама.

¹⁶ В. Быкаў, *Збор твораў*. У 4-х т., Аповесці і апавяданні, Мінск 1982, т. 4, с. 321.

гах ворагаў – здраднікаў Радзімы. Вінаватасць аказвалася патэнцыяльна рэальнай, магчымай пры самай нязначнай змене ваенных абставін, жыццёвых сітуацый і непрадбачаных выпадковасцей. Героі вымушаны, наколькі гэта магчыма, супрацьстаяць «скрытаму» ворагу, знаходзіць унутраныя рэзервы, каб канчаткова не зламацца, не аказацца ў «калпаку», не стаць ахвярай «утрапёных раўніўцаў рэвалюцыі».

У адрозненне ад прадстаўнікоў французскага экзистэнцыялізму ў літаратуры (Жан-Поля Сартра, Альбера Камю) Быкаў не даводзіць свой ідэалагічны эксперымент да поўнага абсурду, не мадэлюе сітуацыю татальнага антрапалагічнага калапсу, поўнага і канчатковага краху людскіх спадзяванняў і надзей. Яго сапраўдныя героі, якія ў стане супрацьпаставіць мязотнасці, прыніжэнню, страху сваё незаплямленае сумленне і пачуццё чалавечнасці, мужнасці і стойкасці, поўныя рашучасці не здавацца, быць бездакорна чэснымі і гатовымі да канца выконваць свой салдацкі абавязак. Ім уласціва ўнутранае бунтарства, мяцежнасць, якім яны, нават знаходзячыся на мяжы адчаю, у крайне складаных, памежных умовах, абараняюць сябе ад духоўнай амнезіі, як могуць, захоўваюць у сабе трывушчыя расткі гуманнасці і чалавечнасці.

Магчыма, у гэтым бунце, у адчайным супрацьстаянні сістэме і праяўлялася свабода чалавека, свабода яго маральнага выбару перадусім. Гэта дастаткова важная, можна сказаць, асновасутнасная катэгорыя ў экзистэнцыяльнай філасофіі. Жан-Поль Сартр у гэтай сувязі падкрэсліваў: *Чалавек адказны за свой выбар у вышэйшай ступені таму, што гэта адказнасць распаўсюджваецца на ўсё чалавецтва, катэгорыя свабоды звязваецца непасрэдна з катэгорыяй адказнасці. Свабода не пазбаўляе чалавека ад адказнасці, больш за тое, чалавек асуджаны быць **свабодным**... таму што аднойчы закінуты ў свет, адказвае за ўсё, што робіць*¹⁷. Свабода, па Сартру, як бы прадвызначае свабоду дзеянняў чалавека, таму што, згодна з французскім даследчыкам, *чалавек ёсць ні што іншае, як мноства яго ўчынкаў... ён ёсць сума, арганізацыя, сукупнасць адносін, з якіх складаюцца гэтыя ўчынкі... баязлівец робіць з сябе баязліўца і герой робіць з сябе героя*¹⁸. Чалавек адказвае перадусім перад самім сабой за свой выбар – на мяжы адчаю, унутранай драмы, якая набывае трагічныя выявы ў выніку глыбіннай расколатасці свядомасці, раздвоенасці быцця.

¹⁷ Ж.-П. Сартр, *Экзистенцыялізм – это гуманизм*, (в:) *Смертки богов*, с. 327.

¹⁸ Тамсама, с. 324.

Герой Быкава праходзіць важныя ступені да свайго духоўнага ўзыходжання, паступова пазбаўляючыся ад усяго наноснага, празмерна дэфармаванага, прыўнесенага звонку дзякуючы ўнутранаму непрыманню сацыяльна рэгламентуючых нарматываў, звязаных з татальнай падазронасцю, перасцярогай, недаверам. Шлях узыходжання Сотнікава («Сотнікаў») – гэта шлях пакутлівага пазбаўлення, вызвалення ад дагматычнага, хлуслівага, ірацыянальнага, пакутлівае ачышчэнне ад ідэалагічнага замбіравання, ад небяспечных флюідаў ідэі-фікцыі, ідэі-абсурду, адмаўлення ад аднамернасці сацыяльна-этычнага прынцыпу. Усе гэтыя складнікі фарміравалі максімалісцкую бескампраміснасць Сотнікава, сілкавалі яго ваенную пільнасць, наспярожанасць у стаўленні да людзей на акупаванай тэрыторыі, да сваіх калег па ратнай службе. Людзі ў яго вачах страчвалі сваю самакаштоўнасць, становячыся часткай вялікага грамадскага арганізму, «вінцікамі» сістэмы, якая, па сутнасці, з’яўлялася галоўнай віноўцай беспрэцэдэнтнай народнай трагедыі. І толькі звыш экстрэмальная сітуацыя, у якой аказаўся герой, паспрыяла яго ўнутранаму прасвятленню, кардынальнаму перагляду ранейшых поглядаў і перакананняў. Ён перажыў унутранае пакаянне, па-новаму, з сапраўды гуманістычных пазіцый ацаніў і свой стан, і стан людзей, з якімі звяла яго бязлітасная ваенная рэальнасць.

Па словах В. Локун, духоўная трансфармацыя характару Сотнікава праходзіла пакутліва і супярэчліва – у барацьбе з самім сабой, са сваім унутраным «я». Ёсць вялікая доля праўды ў тым, што *сотнікаўскае набліжэнне да чалавека – гэта найперш паступовае ўсведамленне свайёй віны*¹⁹, гэта перажыванне (нават на падсвядомым узроўні) пачуцця адзінства з людзьмі, з якімі воляю лёсу ён пражывае апошнія імгненні жыцця. Аб кардынальных пераменах, якія адбыліся ў свядомасці героя, сведчыць наступная аўтарская заўвага:

(...) ён стаў адчуваць у сабе нейкія новыя, не знаёмыя дагэтуль якасці. Найперш знікла няўпэўненасць, якая заўжды прыгнятала яго на вайне, калі нават самае блізкае будучае хавалася ў расплывістым тумане невядомасці. Цяпер жа ўсё было пэўна і катэгарычна, смерць усё вызначала навек. Каб не цешыць сябе пустымі надзеямі, ён адмеў усе ўласцівыя жыццю ілюзіі, ведаў: наперадзе нішто. Нейкім чынам гэта здавалася нават палёгкай, бо дало магчымасць строга вызначыць яго выбар. І калі што

¹⁹ В. І. Локун, *Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры: манаграфія*, с. 171.

яшчэ турбавала яго, дык гэта некаторыя абавязкі ў адносінах да людзей, што воляю лёсу ці выпадку апынуліся цяпер побач²⁰.

Гэтая акалічнасць можа служыць важкай падставай для сцвярджэння таго, што *яго подзвіг, яго непатіснасць гавораць не пра выключнасць героя, узнесенага несумненнымі яго заслугамі і вартасцямі над людзьмі, быць можа, нават не вартых аднолькавага чалавечага ўдзелу, а менавіта чалавечнасць чалавека* (выраз Жан-Поля Сартра. – В.М.). *Прычым чалавечнасць ва ўсіх магчымых значэннях дадзенага паняцця. Сотнікаў успрымае сябе ў адзінстве з тымі, дзеля каго ён здзяйсняе подзвіг*²¹.

Менавіта чалавек стаў галоўным аб'ектам яго пакутлівых роздумаў, а яго жыццё – «катэгорыяй-абсалютам, крытэрыем і цаной ўсяго», што, у выніку, з'явілася дзейным «стымулам» яго канчатковага спасціжэння ісціны, яго ўласнага суда над сабой. Сведчаннем таму стала і аўтарская заўвага, што Сотнікаў *у апошнія імгненні свайго жыцця нечакана ўсумніўся ў свайм заўсёдным праве – нароўні з сабою патрабаваць ад іншых*²².

Можна пагадзіцца са сцвярджэннем І. Афанасьева, што ўнутраная эвалюцыя Сотнікава праявілася перш за ўсё ў яго велікадушнасці, у яго гуманнасці дараваць *усім, хто ёсць людзі*²³, у адчайнай і ахвярнай рашучасці ўзяць на сябе пакуты і віну гэтых людзей, падзяліць з імі непамыслую гаркоту развітання з жыццём. І ў гэтым эпізодзе магчыма ўбачыць тыпалагічную светапоглядную ўстаноўку экзистэнцыялістаў. Па словах даследчыка, *жыццё па-за ім, нелюбімае, не адчувальнае ім, невядомае яму, якое, па Л. Толстому, і ёсць адзінае сапраўднае жыццё*²⁴, пашырае “межы” Сотнікава і, вырашаючы гэтую *асноўную супярэчнасць чалавечага жыцця*, сцвярджае аднолькавыя чалавечыя правы на жыццё, хоць і не азначае яшчэ магчымасці такога служэння людзям, *пры якім не было б непазбежнасці ахвяравання ўсім свайм жыццём*²⁵. У гэтай сувязі да месца будзе прывесці словы В. Жыбуля, які заўважыў, што В. Быкаў у аповесці “Сотнікаў” *спалучае*

²⁰ В. Быкаў, *Збор твораў*. У 4-х т., Аповесці, Мінск 1981, т. 2, с. 255–256.

²¹ І. Афанасьев, *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василя Быкова*, с. 85.

²² В. Быкаў, *Збор твораў*. У 4-х т., Аповесці, Мінск 1981, т. 2, с. 273.

²³ І. Афанасьев, *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василя Быкова*, с. 93.

²⁴ Л. Толстой, *О жизни*, (в:) Л. Толстой, *Собрание сочинений*: В 22 т., Москва 1984, т. 17, с. 21.

²⁵ Тамсама.

ўслаўленне чалавека, які захоўвае сваю духоўную сутнасць нават у нечалавечых умовах, разам з пракляццем гэтых умоў, са сцвярджэннем правоў чалавека на чалавечыя ўмовы праяўлення яго духоўнай сутнасці²⁶. Узыходзячы на Галгофу, Сотнікаў пратэстуе ўсёй сваёй сутнасцю супраць «удушэння пятлёй», супраць такога безвыніковага завяршэння свайго жыцця. Толькі цяпер ён стаў яскрава ўсведамляць, што смерць нічога не вырашае і нічога не растлумачвае. Толькі жыццё дае людзям пэўныя магчымасці, якія здзяйсняюцца або прападаюць марна; толькі жыццё можа процістаяць злу і несправядлівасці. Смерць – нішто²⁷.

Гэта прызнанне дае нам права засведчыць кардынальныя змены ў духоўна-маральным складніку героя, у яго светапоглядзе. І. Афанасьёў заўважае ў гэтай сувязі: *Гэта найважнейшы момант аповесці для разумення апошняга ўчынку героя як самаахвяравання* (вылучаючы – В.М.), *якое не адмаўляе чалавека, а сцвярджае яго, заключаючы ў сабе “магчымасць магчымасці” Рыбака*²⁸. У сьвядомасці героя адбываецца як бы рэзкі адначасовы скачок, «прасвятленне ў апошнія імгненне», – герой духоўна перайначваецца, набывае новую прыроду. Тут мае сэнс гаворка пра светапоглядны «пераварот». Класічная хрысціянская паралель таму – евангельскі прататып: пераўтварэнне фарысея Саўла ў Паўла, будучага апостала. Толькі, у адрозненне ад апошняга, падобнае пераўтварэнне адбываецца з быкаўскім героем на лобным месцы, на яго пласе, напярэдадні катастрафічнага канца. Дапушчальна (па міметычнай аналогіі) бачыць у гэтым і момант падабенства з Хрыстом. Дарэчы, спасылаючыся на выказванне Альбера Камю адносна Мерсо (галоўнага героя рамана «Чужаніца»), што *гэта адзіны Хрыстос, якога мы заслугоўваем*²⁹, В. Локун сцвярджае, што *такім Хрыстом у савецкай ваеннай прозе быў Сотнікаў. Ён і дагэтуль у творчасці В. Быкава з’яўляецца своеасаблівым “святым”, трагічным у сваёй нязломнасці. Сотнікаў ахвяруе сваім жыццём, збаўляе свой грэх зусім па-хрысціянску – праз прызнанне сваёй віны, праз пакаянне*³⁰.

²⁶ В. Жибуль, *Белорусская проза о войне и классическая традиция*, Минск 1986, с. 59.

²⁷ В. Быкаў, *Збор твораў*. У 4-х т. Аповесці, Мінск 1981, т. 2, с. 271.

²⁸ И. Афанасьев, *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василя Быкова*, с. 85.

²⁹ А. Камю, *Избранное*, Москва 1989, с. 11.

³⁰ В. И. Локун, *Василь Быкаў у кантэксте сусветнай літаратуры: манаграфія*, с. 173.

На шляху да непазбежнага канца, на мяжы катастрофы, пагібелі ў Сотнікаве адбываецца поўны ўнутраны пераварот, калі ідзі насілля і разбурэння саступаюць месца прымірэнню і згодзе, калі раптам выяўляе сябе святло быццёнай сутнасці. У дадзеным выпадку выпадае гаварыць пра своеасаблівы патэрн (узор, мадэль), праломлены праз антрапалагічны дыскурс. Змяшчэнне акцэнта на жыццё як асновасутнасную катэгорыю быцця, погляд на яго як на ўніверсальную агульначалавечую каштоўнасць – яшчэ адно важнае сведчанне духоўнага ўзыходжання Сотнікава. Усё гэта можа служыць дастаткова аргументаванай падставай для таго, каб назваць быкаўскага героя сімвалам чалавечай велічы, духоўнай стойкасці, нязломнасці і мужнасці.

Узыходжанне Сотнікава – апафеоз хрысціянскаму светапрыняццю. Прысутнасць у аповесці біблейскіх архетыпаў не павінна выклікаць здзіўлення. Праўда, гэтае сцвярджанне можна прызнаць слухным толькі пры ўмове прызнання абагульненай мастацка-семіятычнай структуры твора, які сканцэнтраваны ў сабе падзеі сапраўды ўніверсальнага, агульначалавечага маштабу. З прызнаннем умоўна-метафізічнага, сімвалічнага характару твора разам з яго хрысціянскімі архетыпамі адкрываецца магчымасць канстытування шматмернасці экзістэнцыяльна-антрапалагічнага дыскурсу і паліварыянтнасці інтэрпрэтацый мастацка-абагульненых сэнсаў у творчасці В. Быкава наогул.

У кантэксце нашых разваг заслугоўвае ўвагі і ацэнка пазіцыі Рыбака, якому даследчыкамі, у большасці сваёй, адведзена роля здрадніка, ката. Які ж архетып можна замацаваць за гэтым вобразам? Шмат у чым сітуацыя з Рыбаком нагадвае момант адрачэння ад Хрыста апостала Пятра. Французскі філосаф Рэнэ Жырар у сваёй кнізе «Козел отпущения» наступным чынам апісвае ўнутранае адчуванне Пятра ў падобнай да разглядаемай намі сітуацыі:

Пётр робіць Ісуса сваёй ахвярай, каб перастаць самому быць свайго роду малой ахвярай... Тое, што гэтыя людзі робяць з Пятром, Пётр у адказ хацеў бы зрабіць з імі, але не можа. Ён недастаткова моцны, каб узяць верх над імі шляхам помсты. Таму ён спрабуе прымірыцца з ворагамі, заключыўшы з імі саюз супраць Ісуса... (...) А лепшы сродак набыць сяброў у недружалюбным свеце – гэта далучыцца да іх варожасці³¹.

Рыбак імкнецца адтэрмінаваць наступленне немінучага канца шляхам адрачэння і, па сутнасці, самаадрачэння, спадзеючыся на выратаванне, якое ён прагнуў здабыць не грэбаючы анічым. У гэтым

³¹ Р. Жирар, *Козел отпущения*, СПб 2010, с. 247.

можна ўбачыць і парадаксальны бок выбару Рыбака – выратаванне праз, як яму падаецца, прымусовае, навязанае звонку здрадніцтва, якія б формы і выявы яно ні набывала ў выніку ўсіх відавочных і латэнтных, закамунфляваных, пертурбацый. Менавіта гэты выбар вядзе да «зрадніцтва быццю», да канчатковага разрыву сувязі з мараллю, з хрысціянскімі заветамі, з прынцыпамі і нормаў чалавечага існавання, што складае самую сутнасць жыцця. Ці не тое ж адбываецца і з евангельскім Пятром? Тут вельмі дарэчы будзе працытаваць ужо згаданага намі Рэнэ Жэрара: *Самы лепшы сродак для таго, каб цябе не распялі, – гэта ў канцовым выніку дзейнічаць так, як дзейнічаюць усе, і самому прымаць удзел у распяці. Такім чынам, адрачэнне Пятра – гэта адзін з эпизодаў Жарсцей, свайго роду завіхрэненне, невялікі вадаварот у шырокай плыні віктымнага міметызму, якая нясе ўсіх да Галгофы*³². Апошнім сцвярджэннем французскі даследчык як бы міжволі адказаў на пытанне І. Афанасьева – «Хто ўзыходзіць на Галгофу?». Узыходзяць усе. Іншая рэч, кожны ўзыходзіць на яе ў рознай ролі і ў розным антрапалагічным статусе. Шматкроць намі згаданы І. Афанасьеў у адносінах да Рыбака прымяніў метафарычнае вызначэнне «ахвяра-ката». Думаецца, дадзены «двуадзіны» архетып, які ўтрымлівае ў сабе значэнне абсалютнай маральнай катастрофы, як нельга лепш указвае на існую ролю героя ў сітуацыі выбару. Калі абaperціся на тую ж евангельскую канву, Рыбак сапраўды ўвабраў ў сябе ролю ахвяры і ката, прыняў на сябе функцыі Канафа і Пілата, Юды і Пятра...

Варта заўважыць, што прысутнасць біблейскай стылістыкі і евангельскіх матываў у аповесці асобнымі даследчыкамі творчасці В. Быкава выдаецца за спекулятыўны факт. У гэтай сувязі І. Афанасьеў заўважае: *Што да літаральнага супадзення з легендарнымі персанажамі, то адным параўнаннем вобраз не вычарпаеш, і што ведае, ад каго больш у Рыбака: ад Юды або апостала Пятра, які тройчы адрокся?.. Хрыстос і – хто? Спрэчка няплённая і невырашальная ...*³³. Быкаўская ідэя адстойвання права чалавека на гістарычную суб'ектнасць застаецца наўздзіў запатрабаванай і актуальнай у наш час, калі ўсё часцей гаворыцца пра страту суб'ектыўнасці, пра крушэнне самой ідэі чалавека. Так, Марцін Хайдэгер заўважае, што быццё ў цяперашні момант дае аб сабе значь узрушэннем усяго існага, што

³² Тамсама, с. 248.

³³ І. Афанасьев, *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василия Быкова*, с. 93.

непасрэдна адбілася і на стане чалавека ў гэтым свеце: ...страчанасць чалавека, ці то відавочная, ці то ўтойваемая, пашыраецца да невымернасці³⁴. Эрых Фром таксама падкрэслівае: *Сістэма чалавека функцыянуе ненармальна, калі задаволены толькі матэрыяльныя патрэбнасці, якія гарантуюць ёй фізіялагічнае выжыванне, а не спецыфічна чалавечыя патрэбнасці і здольнасці – любоў, пяшчота, разумнасць, радасць і інш*³⁵. Разам з тым, ён выражае ўпэўненасць у тым, што ў развіцці грамадства выявілася магутная тэндэнцыя да больш глыбокіх каштоўнасцей гуманістычнай традыцыі³⁶, што, у сваю чаргу, дазваляе чалавеку быць жывым у поўным сэнсе слова³⁷.

І ў нашы дні пытанні маральнага выбару, адстойванне высокіх маральна-этычных якасцей асобы як найважнейшага кампанента духоўнага развіцця паступова займаюць месца цэнтральнае, вызначальнае. Даводзіцца толькі шкадаваць, што пры працяглай адсутнасці рэальнай і патэнцыяльнай вайны сэнсы жыцця страчваюць выявы, а масы пачынаюць сумаваць па новых дэманах і ідалах³⁸. Усё большы маштаб набываюць агрэсіўныя асяродкі, якія наўпрост уплываюць на характар міжнароднай камунікацыі, усталёўваючы свой рэйтынг «нацыянальных карцін свету», «дамінуючых культурных кодаў». Усё менш сталі гаварыць пра агульначалавечыя каштоўнасці, пра міжнацыянальную згоду, дыялог культур і гуманітарнае супрацоўніцтва, фарміраванне пазітыўных жыццёвых стратэгіяў, культурна-цывілізацыйнае адзінства нарэшце. Замест гэтага атрымліваюць пашырэнне размовы пра заходнюю і ўсходнюю цывілізацыі, пра экспансію нацыянальных інтарэсаў, «культурную гегемонію». У сітуацыі цывілізацыйных пагроз і рызыкаў дастаткова востра заяўляе пра сябе праблема захавання жыццёвых сэнсаў, фарміравання планетарнай свядомасці, заснаванай на прымірэнні, на ўзаемнай павазе правоў і годнасці асобы. Аб надзвычайнай запатрабаванасці новага планетарнага мыслення, аб узаемаадказнасці чалавека і свету, аб усеагульным згуртаванні чалавецтва перад магчымым калапсам і гаворыць сваімі творамі вялікі

³⁴ М. Хайдеггер, *Письмо о гуманизме*, (в:) *Проблема человека в западной философии*, Москва 1988, с. 347.

³⁵ Э. Фромм, *Революция надежды. Навстречу гуманизированной технологии*, (в:) Э. Фромм, *Душа человека*, Москва 2004, с. 322.

³⁶ Тамсама, с. 322–323.

³⁷ Тамсама, с. 326.

³⁸ А.П. Назаретян, *Вызовы и перспективы цивилизации: станет ли эволюция на Земле космически значимой?*, «Вопросы философии», 2018, № 6, с. 101.

мастак слова. Усёй сваёй творчасцю пісьменнік пастулюе думку, што лёс кожнага чалавека непадзельны з лёсам ўсяго чалавецтва, і што экзістэнцыяльная ізаляванасць пазбаўляе чалавека будучага. Толькі пачуццё далучанасці да роду чалавечага заклікана ўзаконіць права на жыццё як бяспэчна дар. Толькі гарантыя правоў чалавека на чалавечыя ўмовы праяўлення яго духоўнай сутнасці можа стаць залогам паспяховага развіцця грамадства ў XXI стагоддзі.

L I T E R A T U R A

- Antonec V. A., *Tradicii êkzistencializma v otečestvennoj kul'ture vtoroj poloviny HH veka*. Dis. ... kandidata kul'turologii, Âroslavl' 2017 [Антонен В. А., *Традиции экзистенциализма в отечественной культуре второй половины XX века*. Дис. ... кандидата культурологии, Ярославль 2017].
- Afanas'ev I., *Kto voshodit na Golgofu: Antivoennaâ ideâ vtvorčestve Vasilâ Bykova*, Minsk 1993 [Афанасьев И., *Кто восходит на Голгофу: Антивоенная идея в творчестве Василя Быкова*, Минск 1993].
- Букаў В., *Zbor tvoraŭ*. U 4-ht. Aповесці, Minsk 1981, t. 2 [Быкаў В., *Збор твораў*. У 4-х т. Аповесці, Минск 1981, т. 2].
- Букаў В., *Zbor tvoraŭ*. U 4-h t. Aповесці і аравяданні, Minsk 1982, t. 4 [Быкаў В., *Збор твораў*. У 4-х т. Аповесці і апавяданні, Минск 1982, т. 4].
- Букаў В., *Praŭdaj adzinaj: litaraturnaâ krytyka, publicystyka, intèrv'û*, Minsk 1984 [Быкаў В., *Праўдай адзінай: літаратурная крытыка, публіцыстыка, інтэрв'ю*, Минск 1984].
- Bykov V., *Sobranie sočinenij*. V 4 t., 4, Moskva 1986, [online], <http://wap.lib.beeline.ru/lib.ru/PROZA/BYKOW/publicsm.txt?k=500>, [dostup: 20.03.2018] [Быков В., *Собрание сочинений*. В 4 т., 4, Москва 1986, [online], <http://wap.lib.beeline.ru/lib.ru/PROZA/BYKOW/publicsm.txt?k=500>, [доступ: 20.03.2018].
- Букаў В., *Na kryžah: Vystuplenni, artykuly, intèrv'û*, Minsk 1992 [Быкаў В., *На крыжах: Выступленні, артыкулы, інтэрв'ю*, Минск 1992].
- Fromm È., *Revolúciâ nadeždy. Navstreču gumanizirovannoj tehnologii*, (v:) È. Fromm, *Duša človeka*, Moskva 2004 [Фромм Э., *Революция надежды. Навстречу гуманизированной технологии*, (в:) Э. Фромм, *Душа человека*, Москва 2004].
- Gerzon M., *Geroi, kotoryh my vybiraem. Ideal mužčiny včera i segodnâ*, «Inostrannaâ literatura» 1987, № 3 [Герзон М., *Герои, которых мы выбираем. Идеал мужчины вчера и сегодня*, «Иностранная литература» 1987, № 3].
- Hajdegger M., *Pis'mo o gumanizme*, (v:) *Problema človeka v zapadnoj filosofii*, Moskva 1988 [Хайдеггер М., *Письмо о гуманизме*, (в:) *Проблема человека в западной философии*, Москва 1988].

- Kamû A., *Izbrannoe*, Moskva 1989 [Камю А., *Избранное*, Москва 1989].
- Kliševič N. S., *Ėkzistencial'naâ rekonstrukciâ tvorčeskogo naslediâ V. Bykova: poi-ski čeloveka*, (v:) *Filosofsko-gumanitarnye nauki: sb. nauč. statej*, Minsk: RIVŠ, 2015, vupusk 14, s. 214–220 [Клишевич Н. С., *Экзистенциальная реконструкция творческого наследия В. Быкова: поиски человека*, (в:) *Философско-гуманитарные науки: сб. науч. статей*, Минск: РИВШ, 2015, выпуск 14, с. 214–220].
- Kukulin I., *Regulirovanie boli*, (v:) I. Kukulin, *Neprikosnovennyj zapas*, [online], <http://magasines.russ.ru/nz/2005/2/ku37/html>, [dostup: 13.08.2018] [Кукулин И., *Регулирование боли*, (в:) И. Кукулин, *Неприкосновенный запас*, [online], <http://magasines.russ.ru/nz/2005/2/ku37/html>, [доступ: 13.08.2018].
- Lokun V. Ī., *Vasil' Bykaiŭ u kantëksce susvetnaj litaratury: managrafiâ, Minsk 2005* [Локун В. І., *Василь Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры: манаграфія*, Мінск 2005].
- Nazaretân A. P., *Vyzovy i perspektivy civilizacii: stanet liëvolûciâ na Zemle kosmičeski značitoj?*, «Voprosy filosofii» 2018, № 6 [Назаретян А. П., *Вызовы и перспективы цивилизации: станет ли эволюция на Земле космически значимой?*, «Вопросы философии» 2018, № 6].
- Sartre Ž.-P., *Ėkzistencializm – èto gumanizm*, (v:) *Sumerki bogov*, Moskva 1990 [Сартр Ж.-П., *Экзистенциализм – это гуманизм*, (в:) *Сумерки богов*, Москва 1990].
- Tolstoj L., *O žizni*, (v:) L. Tolstoj, *Sobranie sočinenij: V 22 t.*, Moskva 1984, t. 17 [Толстой Л., *О жизни*, (в:) Л. Толстой, *Собрание сочинений: В 22 т.*, Москва 1984, т. 17].
- Žibul' V., *Belorusskaâ proza o vojne i klassičeskaâ tradicijâ*, Minsk 1986 [Жибуль В., *Белорусская проза о войне и классическая традиция*, Минск 1986].
- Žirar R., *Kozel otpuŭeniâ*, SPB. 2010 [Жирап Р., *Козел отпущения*, СПб. 2010].

SUMMARY

VASIL BYKOV'S OEUVRE IN EXISTENTIAL DIMENSION

In the article works of Belarusian national writer V. Bykov through the prism of existential discourse have been analyzed. An attempt is made to show multidimensionality of an existential-ontological discourse and multiplicity of interpretations of artistically generalized meanings of his works, as well as to reveal the philosophical and aesthetic features of his existential concept of man.

Key words: existentialism, existential choice, state patriotism, anthropic principle, humanity, inner repentance, biblical archetype.